BIOETIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING ROLI

THE ROLE OF MASS MEDIA IN FORMING BIOETHICAL CULTURE

Muallif: Mamajonova Gulnoza Karimovna [1]
Affiliyatsiya: falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Namangan davlat texnika universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi [1]
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23282100

ANNOTATSIYA

Maqolada bioetik madaniyatni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy-ma'rifiy va nazorat funksiyalari tahlil qilinadi. OAVning biotibbiy yangiliklarni tushuntirish, axloqiy muammolarni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqish, noto'g'ri tibbiy axborotni cheklash hamda davlat va tibbiyot muassasalari hisobdorligini kuchaytirishdagi o'rni ochib berilgan. Tadqiqotda normativ-huquqiy, tizimli va aksiologik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Bioetik madaniyat; ommaviy axborot vositalari; mediasavodxonlik; tibbiy axborot; maxfiylik; jamoatchilik nazorati; mas'uliyat

ABSTRACT

The article analyzes the educational and public oversight functions of mass media in the formation of bioethical culture. It clarifies the role of media in explaining biomedical innovations, bringing ethical problems into public discussion, limiting medical misinformation, and strengthening the accountability of public and medical institutions. Normative-legal, systemic and axiological methods are applied.

Keywords: Bioethical culture; mass media; media literacy; medical information; privacy; public oversight; responsibility

Biotibbiyot, transplantatsiya, reproduktiv texnologiyalar, genom tadqiqotlari va sun'iy intellektning tibbiyotga kirib kelishi inson hayoti, sog'lig'i va qadr-qimmatiga daxldor qarorlarni ko'paytirmoqda. Ushbu yo'nalishlardagi ilmiy yutuqlar kasalliklarni aniqlash va davolash imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birga, shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi, bemorning roziligi, tibbiy xizmatlardan adolatli foydalanish, genetik axborotdan foydalanish chegaralari kabi murakkab axloqiy masalalarni ham yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda bioetika faqat tibbiyot xodimlari yoki olimlar doirasidagi bilim bo'lib qolmasdan, jamiyat a'zolarining kundalik qarorlariga ta'sir qiladigan madaniy mezonga aylanadi. O'zbek tilidagi manbalarda ham bioetika tibbiyot, falsafa va huquqni birlashtiruvchi fanlararo yo'nalish sifatida yoritiladi [Muxammedova va boshq., 2021; G'iyosov, Indiaminov, 2022: 22–37].

Fikrimizcha, bioetik madaniyat — inson hayoti, sog'lig'i va tirik tabiatga daxldor qarorlarni bilim, axloqiy qadriyat, huquqiy mas'uliyat va ochiq muloqot asosida

baholash qobiliyatini ifodalovchi ijtimoiy-madaniy tizimdir. U shaxsning tibbiy va biologik axborotni tushunishi, turli qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, o‘z qarorining boshqa insonlar hamda jamiyat uchun oqibatlarini hisobga olishi orqali namoyon bo‘ladi. Bioetik madaniyat faqat muayyan axloqiy qoidalarni bilish bilan cheklanmaydi. U inson qadr-qimmatini himoya qilish, zaif ijtimoiy guruhlar manfaatlarini e'tibordan chetda qoldirmaslik va ilmiy taraqqiyotga mas'uliyat bilan munosabatda bo‘lishni ham talab qiladi.

Jamiyat uchun bioetik madaniyatning zarurligi, avvalo, sog‘liq va hayotga oid qarorlarning tobora murakkablashayotgani bilan bog‘liq. Tibbiy muolajani tanlash, emlash, organ donorligi, sun'iy urug‘lantirish, genetik tekshiruv yoki shaxsiy tibbiy ma'lumotlardan foydalanish kabi masalalarda fuqaro yetarli va ishonchli axborotga ega bo‘lishi kerak. Aks holda yolg‘on xabarlar, ilmiy asoslanmagan tavsiyalar va bir tomonlama talqinlar inson salomatligiga zarar yetkazishi, tibbiyotga bo‘lgan ishonchni susaytirishi hamda jamiyatda asossiz qo‘rquvni kuchaytirishi mumkin. Bioetik madaniyat ana shunday vaziyatlarda shaxsiy manfaat, jamoat xavfsizligi, erkin tanlov va ijtimoiy mas'uliyat o‘rtasidagi muvozanatni anglashga yordam beradi.

OAVning bioetik madaniyatni shakllantirishdagi funksiyalari. OAVning birinchi vazifasi murakkab biotibbiy bilimni jamoatchilik uchun tushunarli shaklga keltirishdir. Jurnalist transplantatsiya, klinik sinov, emlash yoki genetik tekshiruv haqida xabar berayotganda faqat texnik natijani emas, xabardor rozilik, zarar yetkazmaslik, adolat va inson qadr-qimmati kabi mezonlarni ham tushuntirishi zarur. Bioetikaning zamonaviy jamiyatdagi roli hayot, salomatlik, erkinlik va adolat qadriyatlarining o‘zaro bog‘liqligida namoyon bo‘ladi [Maxmudova, 2023: 25–29]. Shu sababli sifatli media materiali bilim berish bilan birga axloqiy mushohada qilish ko‘nikmasini ham rivojlantiradi.

Ikkinchi vazifa — bioetik muammoni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqish va manfaatlar xilma-xilligini ko‘rsatishdir. Bemor, shifokor, olim, huquqshunos, diniy ulamo va fuqarolik jamiyati vakilining pozitsiyasi birgalikda berilganda, bir yoqlama hukm o‘rnini dalillangan muloqot egallaydi. OAV shu yo‘l bilan davlat va tibbiyot muassasalaridan qaror mezonlari, xavf, mablag‘ va natijalar haqida izoh talab qiluvchi jamoatchilik nazorati subyektiga aylanadi. Konstitutsiyada OAV erkinligi va senzuraning taqiqlanishi, “Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi Qonunda esa muhokama, monitoring va ekspertiza shakllari belgilangan [O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023: 81-82-moddalar; O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2018: 6-modda].

Uchinchi vazifa — tibbiy dezinformatsiyani aniqlash va mediasavodxonlikni oshirishdir. Ijtimoiy tarmoqlarda tekshirilmagan davolash usuli, vaksina, donorlik yoki reproduktiv texnologiya haqidagi xabar tez tarqaladi. Mediasavodxonlik axborot manbasi, dalili va maqsadini tanqidiy baholashni talab qiladi [Toshboyev, Normatov, 2024]. Shuning uchun OAV mutaxassis fikrini birlamchi manba bilan tekshirishi, statistik xavfni sodda, lekin buzilmagan shaklda tushuntirishi va reklama mazmunini ilmiy xulosadan aniq ajratishi kerak.

Bioetik xavflar va mas'uliyat mezonlari. Bioetik mavzuni yoritishda ochiqlik mutlaq oshkoralikni anglatmaydi. Bemorning tashxisi, genetik ma'lumoti, tasviri yoki oilaviy holatini uning roziligisiz tarqatish jamoat manfaatiga xizmat qilmasligi, aksincha, qadr-qimmat va maxfiylikka zarar yetkazishi mumkin. “Shaxsga doir ma'lumotlar to‘g‘risida”gi Qonun roziliksiz shaxsiy ma'lumotni oshkor etish va tarqatishni cheklaydi [O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019: 28-modda]. Demak,

jurnalist voqeaning ijtimoiy ahamiyatini saqlagan holda shaxsni aniqlash imkonini beruvchi belgilarni yashirishi, ayniqsa bolalar va ogʻir kasallikka chalingan shaxslar tasviridan ehtiyotkor foydalanishi lozim.

Sensatsion sarlavha, qoʻrquv uygʻotuvchi tasvir yoki murakkab axloqiy masalani “tarafdor-qarshi” qolipiga tushirish ham bioetik madaniyatga salbiy ta'sir qiladi. Transplantatsiya kabi sohalarda notoʻgʻri axborot donorlikka ishonchni susaytirishi mumkin, holbuki mazkur munosabatlar maxsus qonun bilan tartibga solingan [Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni, 2022]. “Ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisida”gi Qonunda OAV erkinligi bilan birga e'lon qilinayotgan axborotning xolisligi va ishonchliligi uchun mas'uliyat ham belgilangan [Oʻzbekiston Respublikasi Qonuni, 2007: 5–6-moddalar].

Amaliy takliflar va xulosa. Bioetik media kontentini yaxshilash uchun, avvalo, tahririyatlarda sogʻliq, tibbiyot va biotexnologiya mavzularini yoritishga moʻljallangan qisqa etik yoʻriqnoma joriy etish zarur. Ushbu yoʻriqnomada axborotning ilmiy ishonchliligini tekshirish, bemorning shaxsiy hayoti va tibbiy ma'lumotlari maxfiyligini saqlash, xabardor rozilik tamoyiliga rioya qilish, sensatsion sarlavhalar hamda asossiz xavotir uygʻotuvchi tasvirlardan tiyilish kabi mezonlar aniq belgilanishi lozim. Materialni e'lon qilishdan oldin tegishli soha mutaxassisi yoki bioetika boʻyicha ekspert bilan tekshirish tibbiy xatolar va notoʻgʻri talqinlarning oldini olishga yordam beradi. Shu bilan birga, tibbiy faktcheking amaliyotini rivojlantirish, ilmiy dalil, mutaxassis fikri, reklama mazmuni va shaxsiy tajriba oʻrtasidagi farqni auditoriyaga aniq koʻrsatish muhim ahamiyatga ega.

Jurnalistika va tibbiyot yoʻnalishlarining oʻquv dasturlarida “Bioetika va sogʻliq kommunikatsiyasi” modulini yoʻlga qoʻyish boʻlajak jurnalistlar hamda tibbiyot xodimlarida axborot mas'uliyati, oʻzaro muloqot va murakkab bioetik vaziyatlarni xolis yoritish koʻnikmalarini shakllantiradi. Davlat va tibbiyot muassasalari esa bioetik xavf tugʻdiradigan masalalar boʻyicha sodda, tezkor, dalillangan va muntazam yangilanadigan axborot taqdim etishi, jurnalistlarning soʻrovlariga toʻliq javob berishi hamda jamoatchilik muhokamalarida mustaqil ekspertlar ishtirokini ta'minlashi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv OAV, tibbiyot muassasalari va jamoatchilik oʻrtasidagi ishonchni mustahkamlab, bioetik madaniyatning faqat nazariy bilim emas, balki kundalik axloqiy qarorlar va mas'uliyat mezoni sifatida qaror topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. 30.04.2023. URL: https://lex.uz/docs/6445145 (murojaat sanasi: 22.08.2026).
2. Oʻzbekiston Respublikasining 15.01.2007-yildagi OʻRQ-78-son “Ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisida”gi Qonuni. URL: https://lex.uz/docs/1106870 (murojaat sanasi: 22.08.2026).
3. Oʻzbekiston Respublikasining 12.04.2018-yildagi OʻRQ-474-son “Jamoatchilik nazorati toʻgʻrisida”gi Qonuni. URL: https://lex.uz/docs/3679092 (murojaat sanasi: 22.08.2026).
4. Oʻzbekiston Respublikasining 02.07.2019-yildagi OʻRQ-547-son “Shaxsga doir ma'lumotlar toʻgʻrisida”gi Qonuni. URL: https://lex.uz/docs/4396419 (murojaat sanasi: 22.08.2026).

5. Oʻzbekiston Respublikasining 11.05.2022-yildagi OʻRQ-768-son “Inson aʼzolari va toʻqimalarining transplantatsiyasi toʻgʻrisida”gi Qonuni. URL: https://lex.uz/docs/6001286 (murojaat sanasi: 22.08.2026).
6. Muxammedova Z.M., Rizayev J.A., Maxmudova A.N. Bioetika: darslik. – Toshkent: Mohirbek-Ziyo, 2021. – 325 b. – ISBN 978-9943-7771-0-1.
7. Gʻiyosov Z.A., Indiaminov S.I. Bioetika: darslik. – Toshkent: “Samarqand” nashriyoti, 2022. – 308 b. – ISBN 978-9943-8782-6-6.
8. Maxmudova A.N. Zamonaviy tibbiyotda bioetikaning fan va zamonaviy jamiyat hayotidagi oʻrni // Falsafa va hayot. – 2023. – Maxsus son, № SI-2. – B. 25–29. – DOI: 10.5281/zenodo.8330672.
9. Toshboyev B.E., Normatov S.A. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati: oʻquv qoʻllanma. – Jizzax: Ilm Nuri Print, 2024. – 172 b. – ISBN 978-9910-796-00-5.